

Maxmudjon SULAYMONOV,
Andijon davlat pedagogika instituti erkin izlanuvchisi
 E-mail: maxmudjon.sulaymonov@gmail.com
 Tel: +998978374477

AlFraganus universiteti dotsenti, f.f.n. A.Muxamedov taqrizi asosida

GENESIS OF CITIZEN POSITION

Annotation

This article highlights the views of ancient and medieval philosophers and scholars on the position of citizenship. The importance of the position of citizenship in the development of statehood is revealed based on the opinions of thinkers and other conceptual ideas.

Key words: Citizen, state, development, alloma, civil position, antiquity, the Middle Ages.

ГЕНЕЗИС ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ

Аннотация

В данной статье освещены взгляды античных и средневековых философов и ученых гражданской позиции. Значение позиции гражданственности в развитии государственности раскрывается на основе мнений мыслителей и других концептуальных идей.

Ключевые слова: Гражданин, государство, развитие, аллома, гражданская позиция, античность, средневековье.

FUQAROLIK POZITSIYASINING GENEZISI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fuqarolik pozitsiyasiga doir antik davr va o'rta asrlar faylasuf – allomalarining fikrlari yoritib berilgan. Davlatchilik taraqqiyotida fuqarolik pozitsiyasining ahamiyati katta ekanligi mutafakkirlarning fikrlari hamda boshqa konseptual g'oyalarga tayanib ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Fuqaro, davlat, taraqqiyot, alloma, fuqarolik pozitsiyasi, antik davr, o'rta asr.

Kirish. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi jahonga yuz tutdi va qisqa vaqt mobaynida asrga tatigulik ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu o'tkazilayotgan keng ko'lamli islohotlar "inson huquqlari eng oliy qadriyat" shiori ostida amalga oshirilishini ta'minlash choralarini ko'radi. Fuqarolarning manfaatlarini davlat, fuqarolar boshqa mamlakatlar hududida turgan vaqtda ham himoya qiladi, ularga homiylik ko'rsatadi"[1]. O'zbekistonda fuqarolarning tinchligi va farovonligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishidir. Shuning uchun, fuqarolar doimo davlat himoyasida ekanligini his qilib turishi zarur. Fuqarolarning davlat hayotiga nisbatan javobgarligi hamda qabul qilinayotgan qarorlardagi ishtiroki masalasi ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunday munosabatlar shakli fanda fuqarolik pozitsiyasi deb ataladi. Bu o'rinda pozitsiya tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan:"1) Har qanday kimsa yoki narsaning tutgan o'rni, ishg'ol qilib turgan joyi, mavqei holati vaziyati;

2) qo'shinning mudofaa yoki xujum qilish maqsadida egallab turgan va muhandislik nuqtai nazaridan jixozlangan yer maydoni;

3) shaxmat va shashka o'yinida donalarning joylashish holati;

4) biror masalada tutilgan yo'l, nuqtai nazar, voqea hodisaning muayyan bahosi"[2], degan ma'nolarda keladi.

Falsafiy nuqtai nazardan pozitsiya ma'lum bir fikrda turg'un holatda qolish, ya'ni tashqi ta'sirlar, bosim va munosabatlardan qat'iy nazar o'z fikrlarini himoya qilishga nisbatan ishlatiladi. Fuqarolik pozitsiyasi esa o'z yurti va davlatining manfaatlarini ajrata bilish, boshqalardan ustunligini ko'ra olish hamda ularni himoya qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. Faylasuf olim I.F.Yarullin ta'kidlaganidek: "...xalq pedagogikasining asosiy qoidalari – Vatanga muhabbat tarbiyasi, onaga, mehnatga, ma'naviy va jismoniy salomatlikka, keyinchalik fuqarolik asosiga aylangan ta'limga g'amxo'rlik qilish shakllangan. Bunday ahloqiy fazilatlar bolalarda rag'batlantiriladi va mehr oqibat, halollik, keksa avlodga hurmat, adolat, erkaklik, vijdonlilik, vatanparvarlik kabi fazilatlaridir"[3]. Jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, hususan yosh avlodni Vatanga bo'lgan mehr muhabbatini oshirish bilan bir qatorda, o'ziga ishongan, o'zining shaxsiy fikr va mulohazalari bor faol yoshlar qilib tarbiyalash va ularning ongiga ushbu tushunchalarni singdirish kun tartibidagi asosiy vazifa hisoblanadi. Ushbu tushuncha davlatchilik tarixi bilan teng bo'lib, quldorlik davrida ham faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish ustuvor vazifa hisoblangan.

Arastu o'zining "Siyosat" asarida kimki qonunchilik kengashi va sud hokimiyati faoliyatida ishtirok etgan bo'lsa, biz uni fuqaro ekanligi tasdiqlaymiz[4], deb ta'kidlagan. Arastuning fikricha fuqaro ijtimoiy-siyosiy faolligini ko'rsatmas ekan, u fuqaro sifatidagi imtiyozlarga da'vogar bo'lishi mumkin emas. Fuqarolik pozitsiyasi shakllanmagan shaxslarning pasporti bo'lsa ham, ular ma'naviy jihatdan O'zbekistonga tegishli bo'la olmaydi. Bunday shaxslar kosmopolit bo'ladimi, yoki o'zini boshqa bir davlatning madaniyatiga tegishli deb hisoblaydimi, bundan qat'iy nazar davlat va jamiyat hayotidan o'zini chetga olishi shaxs ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi va jamiyatdagi munosabatlardan chetga chiqib qoladi. Bundan 2,5 ming yil oldin bildirilgan yuqoridagi fikrlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Fuqarolarning faolligi ortib, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy huquqlarini ta'minlash jarayoni ham takomillashmoqda. Fuqarolarning uyg'onish jarayoni yangi o'zbekistonda shiddat bilan kechmoqda. Masalaning Arastu nigohi bilan tahlil qiladigan asosiy jihati shundan iboratki, aksariyat hollarda fuqarolar o'z shaxsiy-huquq manfaatlarini uchun dadillik bilan pozitsiyalarini namoyon qilgan holda, umumiy – jamotchilik manfaatlariga

tegishli bo'lgan masalalarda be'tiborligini ko'rsatmoqdalar. Shu sababli bo'lsa kerak, atrof-muhitni muxofaza qilish, qonun ustuvorligi, jamiyatda adolatni ta'minlash va jamoatchilik nazorati kabi masalalarda juda katta muammolar turibdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalalariga to'xtalib: "...yosh avlodimizning grajdanlik pozitsiyasi va faolligini kuchaytirish, uni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini puxta egallab, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar etib tarbiyalash bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmogda"[5]. O'zbekiston Respublikasida ta'lim va tarbiya jarayonida yuksak ahloqiy sifatlar, vatanparvarlik, o'z ishiga sadoqat va ijtimoiy faollikni rag'batlantirish orqali fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish istiqbollari vujudga keladi. Hozirgi vaqtda jamiyatimizda yoshlarning fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi va o'z navbatida fuqarolik pozitsiyalarining kelib chiqishi tarixiga nazar solish talab etiladi.

Fuqarolik pozitsiyasi genezesini o'rganish davomida tarixga e'tibor qaratadigan bo'lsak qadimgi "Sparta va afinada fuqarolar shaxsiy (er, uy) vasiyosiy (milliy yig'ilishda ishtirok etish) huquq va erkinliklarga ega bo'lishi, ular qonunlarga rioya qilishlari va vatanni himoya qilishlari shart edi. Aholining salmoqli qismini tashkil etuvchi qullar va ayollar fuqarolik huquqlariga, jumladan Vatanni himoya qilish huquqiga ega emas edilar. "Afinada mamlakatning bo'lajak fuqarolarining shaxsiga yuqori talablar qo'yildi, chunki ularning har biri keyinchalik davlat raxbari bo'lishi mumkin edi. Qadimgi Yunoniston davlatlariga davlatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotda faol ishtirok etuvchi, siyosat manfaatlarini ham so'zda ham qurolida ximoya qilishni biladigan kuchli fuqarolar kerak bo'lgan"[6]. Demak hozirgi demokratik jarayonlar, xalq xokimiyatining mavjudligi sharoitida o'zining erkin fikr va mulohazalariga, davlatimiz olib borayotgan siyosatni to'g'ri tushunib, faol harakatlanadigan yoshlarimizning bo'lishi zarurligini ko'rsatmoqda. Quldorlik davrida o'zini erkin fuqaro deb hisoblagan fuqarolar o'zining shaxsiy fikriga va so'z erkinligiga ega bo'lganligi, qullarning esa o'zining fikr va mulohazalarini erkin bayon qilish fikri yo'qligi shuni ko'rsatmoqdaki erkin fikri yo'q shaxslar "qullarga" tenglashtirilgan.

Qadimgi faylasuflardan biri "Aflotun (miloddan avvalgi 427-347) "Qonunlar", "Davlat" va "Siyosat" risolalarida ideal davlatni tashkil etish va fuqarolarni tarbiyalash haqidagi nazariyasini asoslashga harakat qilgan. Qalbdagi ustunlik: aql, iroda, his-tuyg'ularga ko'ra u odamlarni uchta sinfga mos ravishda hukmdorlar, jangchilar va hunarmandlarga bo'lishni taklif qildi va moyilligidan kelib chiqib, bolalarni ma'lum bir ijtimoiy rolgga tayyorlashni, har bir fuqaroni shunga mos ravishda tarbiyalashni taklif qildi. Chinakam fuqarolar davlat manfaatlarini, quvonch va qayg'ularini o'z manfaati sifatida qabul qiladilar deb o'ylagan"[7]. Fuqarolik mas'uliyati fuqarolik tarbiyasini asosiy tavsiflovchi sifatida, uning fikricha donolik, jasorat, ehtiyotkorlik, adolatda, shuningdek davlatdagi ijtimoiy roli bilan yuklangan fuqarolik burchlarini vijdonan bajarishda namoyon bo'ladi. Aflotun afsonalarni, adabiyotni va albatta o'yinlarni ta'limning muhim muhim vositasi, deb hisoblagan, shu bilan birga, u bolalarning qoidalarga rioya qilishlari aniqligiga e'tibor bergan. "aks holda ular keyinchalik qonunlarga o'zgartirishlar kiritishni hojlashadi deb hisoblashgan"[8]. Ezgu fikrlayotgan odam butun jamiyatda o'zining pozitiv fikri va jamiyatni rivojlantirish g'oyasi bilan oldinda vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Aflotun ezgulik, yaxshiliklarni ikki turga bo'ladi va ularning qaysi birlari insoniy, qaysi birlari ilohiy ekanligini tushuntiradi. Ilohiy yaxshilik insoniy yaxshiliklarga ta'sir o'tkazadi. Agar ilohiy ezguliklar, yaxshiliklar o'zlashtirilsa, u holda insoniy yaxshiliklar ham o'zlashtiriladi, faqat insoniy o'zlashtirilganda esa ilohiy o'zlashtiriladi, boy berib qo'yish mumkin. Insoniy ezguliklar, hayrli narsalarga kuch, go'zallik, boylik, bilim va boshqalar kiradi, bularni Aflotun o'zining axloq haqidagi kitoblarida tahlil qiladi. U haqiqiy sohibi qonun ilohiy ezguliklarga etishish uchun bu ezguliklarni yaxshi bir tartibga soluvchi zot ekanligini tushuntiradi. Chunki u foydalangan ezguliklar qonun talab qilganday ilohiy ezguliklardir.

Aflotun aytadiki, balog'atga yetganidan so'ng va bu ish nasib etganda, qonunlar yaratuvchisining maqsadi xudo yo'lida jasurlik, buyuklikka erishishi, narigi dunyoda yaxshi mukofot olishga intilish bo'lishi zarur. Buning uchun to'rt tug'ma fazilatdan buyukroq fazilatga erishish zarur. Aflotun insonlar orasida shundan sohibi qonunlar uchrab qolish mumkinligini va ular o'z oldilariga turli maqsadlar qo'yishlarini, ammo qonunlar tuzishda shoshma-shosharlik natijasida yomon natijalariga erishishlari mumkinligini tushuntiradi[9]. Demak erkin va farovon jamiyat qurish ishlarida sog'lom fikrlaydigan, qonunlar qabul qilinishi va ijro etilishida faol ishtirok etadigan, eng avvalo qoidali, jasur fuqarolar borligi davlatning hamisha g'olib bo'lishini tushuntirib o'tadi.

Qonun – yunonlar akl zakovatini buyuk kashfiyoti edi, bu xamma tomonidan qabul kilingan va hammaning bajarishi zarur bo'lgan oqilona ijtimoiy tartib-qoidalar, ko'pchilik tomonidan muhokama kilinadigan faol qatnashish bilan birga uni ijro etish mas'uliyatini xam o'zlariga olishni taqozo etgan.

Qadimgi Afina davlatida erkin fuqaro bo'lish juda mushkul ish bo'lgan, erkin fuqarolar katoriga kirish juda qattiq tekshiruv asosida amalga oshirilgan. Ota-onasi Afina fuqarosi bo'zgan kishigina erkin fuqaro bo'la olgan. Maxsus guruh hay'at da'vogarning ota-onasi kimligi, ularning Afinaga munosabatini sinchiklab o'rganishgach, uni erkin fuqarolikka tavsiya etishgan. Da'vogar 18 yoshga tulgan bo'lishi shart edi, Maxsus hay'at tavsiya etgach tayinlangan besh ayblovchilar uni erkin fuqaro bo'lishiga noloyiq deb topishga xarakat kilganlar, da'vogar esa ularning oldida o'zining sha'nini va kimligini isbotlab qo'yishi shart edi. So'ngra da'vogar sudga murojaat kilishi, agar sud uning talabini asosli deb topsa, da'vogar uning ismini ro'yxatga kiritib, besh yuzlar kengashiga taqdim etgan. Besh yuzlar kengashi xam da'vogarni, uning talabini qanchalik asosli ekanligini sinchiklab o'rganib chiqqan, agar kengash ijobiy qaror qabul kilsa, da'vogar xalq yig'ini oldida Afinani himoya kilish, har qanday sharoitda xam vatan ravnaqiga xizmat qilish, mavjud qonunlarga, xalq yangi qonunlar qabul qilsa, ularga itoat qilish, kimdur qonunlarni bekor kilsa yoki ularga bo'ysunmaslikka intilsa, unga qarshi chikish, g'ayrikonuniy harakatlar bo'lishiga yo'l ko'yimaslikka qasam ichadi. Suqrot xam erkin fuqarolarga qabul qilinganida shunday qasam ichgan va umrining oxirigacha unga amal kilgan. Davlat ishlarida faol qatnashish har bir erkin fuqaro uchun sharaf, shu bilan birga burch xam edi. Afina qonunlari agora – xalk yig'ini o'tkaziladigan joy, maydonda toshga o'yib, yozib kuyilgan[11].

Fuqarolik pozitsiyasini shakllanishida g'oyalarning o'rni beqiyos, sababi pozitsiya bo'lishi uchun g'oya va fikr bo'lishi kerak, qadimgi antik davri olimlari bir qator ilmiy falsafiy xulosalar yozganlar. G'oya falsafaning mag'zini tashkil etgan. Platon talqiniga ko'ra, borliq hissiy idrok etiladigan, mudom o'zgarib turadigan, real narsalardan va ulardan tashqari turadigan narsalardan o'zgaraydigan, abadiy borliqdan, ya'ni g'oyadan iboratdir.

El yurtini boshqarishga qodir, iymon-e'tiqodli, insofli, kuchli, ziyoli fuqarolarni tarbiyalash muammosi azaldan dolzarb bo'lib kelgan. Shu bilan birga, har bir mamlakat tarixiy, iqtisodiy, siyosiy, etnik, madaniy va boshqa sharoitlar bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shaxsning fuqarolik fazilatlarini jamiyat va davlat taraqqiyotida ma'lum bir tarixiy davrda qabul qilingan qadriyatlar bilan belgilanadi. Har bir yirik davrning o'ziga xos asosiy qadriyatlar mavjud bo'lib, ularning mazmuni hukmron dunyoqarashidan kelib chiqadi hamda yoshlarning fuqarolik tarbiyasi xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, antik davr kosmotserntizm tamoyiliga asoslangan qadriyatlar tizimi bilan tavsiflangan[12]. Qadimgi Rimda uning o'ziga xos

xususiyatlari bor edi. Taxminan III asrgacha bu yerda qabilaviy tuzum davridan meros bo‘lib qolgan oilaviy tarbiya xukmronlik qilgan. Ota o‘g‘liga uy xo‘jaligini boshqarish, qurol-yaroqqa ega bo‘lishni o‘rgatgan, unda Rimda yuksak qadrlangan Vatanga sadoqat kabi ahloqiy fazilatlarini shakllantirishga g‘amxo‘rlik qilgan. Rim Respublikasida (miloddan avvalgi VI asrdan milodiy I asrgacha) xususiy elita maktablari savodxonlik bilan bir qatorda bolalarni vatanga sadoqat ruhida tarbiyalagan[13]. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanishida o‘z tug‘ilib o‘sgan yurtini sevish va undagi xar bir o‘zgarishlarni o‘zining taqdiri deb bilish asosiy o‘rin egallaydi. Bu kabi yondashuvlar keyinchalik Yevropada shakllangan demokratik qadriyatlarga asos bo‘lib xizmat qildi. Chunki, har qanday deomkrtik davlat va fuqarolik jamiyatining asosida ijtimoiy shartnoma tamoyillari – davlat fuqarolarning o‘zaro huquq-erkinlarga va majburiyatlarga rioya qilishi yotadi.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi bilan kishilarning uncha uyushmagan alohida qatlamlari ajralib chiqa boshlagan, natijada inson shaxsining rivojlanishi va uning qadrlanishi uchun qulay shart-sharoit vujudga kelgan. Holbuki ilgari inson jamoaga to‘raligicha karam bulgan, shaxs mustakilligi tan olinmas edi, mustakil shaxsning shakllanishi bilan mustakil falsafiy tafakkur ham vujudga keldi va mifalogik tafakkur ham vujudga keldi va mifalogik tafakkur hukmronligi barxam berdi[14]. Ana shunday umumiy tafakkur egalari – grajdanlar (fukarolar) bir-birlari bilan uzviy boglik bulib, yaxlit bir butunlikni tashkil kilardi. Agar ular dastlab mujazgina yunon polisiga birlashgan bulsalar, keyinchalik kudratli Rim imperiyasini tashkil etgan edilar[15].

Fuqarolik pozitsiyasi davlatchilik an‘analari bilan bog‘liq ravishda rivojlanib keldi. Davlatchilikning sivilizatsiyaning eng muhim yutug‘i deb bilar ekanmiz, uning qadri va qiymati fuqarolik pozitsiyasi shakllangani bilan o‘lchanadi. Fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lmagan shaxslardan iborat jamiyat tuzgan davlat nihoyatda omonat va har qanday xavf-xatarning oldida oqizdir. Bunday mustahkam asosga ega bo‘lmagan tuzilma esa muqarrar ravishda tashqi kuchlar ta‘siriga tushib qoladi yoki uzoq yillik ichki qarama-qarshiliklar girdobiga bo‘ladi. Shuning uchun ham 3 ming yildan buyon fuqarolarning davlatga munosabati va uni asrab-avaylashi bilan bog‘liq masalalar allomalarning diqqat-e‘tibor markazida bo‘lib turibdi.

ADABIYOTLAR

1. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-f/fuqarolik-uz/> - Мурожаат этилган сана: 14.08.2022 й.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2007 йил. – Б. 325.
3. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 6.
4. Аристотель. Политика: соч. в 4-х т. Т.4 / Аристотель. – Москва.: Мысль, 1999. - 320 с.
5. <https://xs.uz/uzkr/post/shavkat-mirziyoev-ozbekiston-yoshlariga-bajram-tabrigi-jolladi> - Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон ёшларига байрам табриги йўллади. Мурожаат этилган сана: 14.08.2022 й.
6. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 6.
7. Platon. Shtat: op. V.3, 1-qism / Platon. – 1975. С. 380
8. Platon. Shtat: op. V.3, 1-qism / Platon. – 1975. С. 380
9. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993 йил. Б 29
10. Ғарб фалсафаси: «Шарк» Нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти Тошкент-2004, 8-бет
11. Ғарб фалсафаси: «Шарк» Нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти Тошкент-2004, 60-бет
12. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 6.
13. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 9.
14. Ғарб фалсафаси: «Шарк» Нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти Тошкент-2004, 8-бет
15. Ғарб фалсафаси: «Шарк» Нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти Тошкент-2004, 8-бет
16. Авесто Яшт китоби “Шарк” нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти Тошкент 2001. – Б.8.
17. <https://nasafziyo.uz/index.php?newsid=982>.
18. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 11.
19. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият. 14-жилд.- Т: “Ўзбекитон”, 2006.-100-б
20. Формирование гражданской ответственности студентов педагогических вузов. И.Ф.Ярулин, Казань, Татарское идательство “Хэтер”. 2011. – С. 13-14.
21. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993 йил. Б 28
22. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993 йил. – Б. 24
23. Темур тузуқлари. Тошкент Ғур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси 1991 йил. 14-15 Б
24. Темур тузуқлари. Тошкент Ғофур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси 1991 йил. – Б. 16.